

Акад. Кирил МИЉОВСКИ

НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА РЕВОЛУЦИЈАТА ОД 1941 ДО 1944 ГОДИНА ВО МАКЕДОНИЈА

Во ова излагање не сакаме да ги повторуваме општите карактеристики на Народноослободителната борба и Револуцијата на народите на Југославија. Тие се познати и во голема мера научно расветлени. Целта на овие редови ќе биде да обрнеме внимание на некои специфичности на Револуцијата во Македонија, без претензии да ги изнесеме сите.

1. Историски континуитет и разлики

Востанието на македонскиот народ од 1941 година би било незамисливо ако во периодот меѓу двете војни не беа извршени идејни расчистувања и програмско подготвување на народните маси. Заедно со тоа, се вршеше и една диференцијација меѓу политички активните личности. Во годините непосредно пред Втората светска војна прецизно се знаеше кои од „опозиционерите“ — немарксистите ќе останат верни на демократските идеи и националната определеност, а кои ќе се најдат на другата страна на фронтот, за случај на вооружен напад од Хитлерова Германија на Југославија. Покрај тоа, основните линии на народноослободителното движење беа веќе трасирани.

Ова движење меѓу двете светски војни беше наречено МАНАПО (Македонски народен покрет) и временски претставуваше средна мирновременска фаза меѓу две револуционерни епохи — таа од времето околу Илинден (1893—1903) и таа од времето на НОБ (1941—1945). Содржинскиот континуитет што го претставуваа МАНАПО во полвековната борба на македонскиот народ од 1893 до 1945 година се изразува со заедничката основна цел на трите епохи: ослободување на македонскиот народ и создавање на македонска држава. МАНАПО го претставуваше по оваа основна цел историскиот континуитет на ослободителното движење од крајот

на XIX век и почетокот на XX век, без оглед кој го изразуваше поадекватно и подобро, владиката Теодоси или Гоце Делчев и Горче Петров, Мисирков или Дедов, Сандански, Димо Хаџи Димов или Влахов. Меѓутоа, наедно со континуитетот во основната цел, сè друго беше различно, зашто претставуваше една повисока и поразвиена фаза во нагорничавиот врвеш на историјата: Турската империја беше исчезната, Македонија беше разделена меѓу три балкански држави, на историската сцена во Македонија стапуваше работничката класа и нејзината политичка и организаторска авангарда — КПЈ, методите на борбата станаа поразновидни и побогати, односот на силите беше изменет во светот, на Балканот, во Македонија.

Меѓутоа, историскиот континуитет продолжи и во Народноослободителната борба по основните цели: национално ослободување и создавање своја држава, изградба на социјалистичко општество во федеративно уредена заедница на југословенските народи. Континуитетот на **целите** меѓу МАНАПО и народноослободителното движење беше целосен, но новото време наложи различни **методи**: мирновременската политичка активизација на масите не беше достатна, та вооружената борба доби првостепено и решавачко значење за да израсне и да се претвора постепено во општо народно востание. Меѓутоа, и самото востание не беше само вооружена борба на партизанските одреди и народноослободителната војска за изгонување на окупаторот од нашата земја, туку беше и општонародна политичка активизација и сенародно политичко просветување на масите.

Да резимираме: Трите епохи, првата околу Илинден (1893—1902), втората меѓу двете светски војни (1918—1941) и третата Народноослободителното востание (1941—1945). — претставуваат историски континуитет во двојна смисла:

прво, континуитет во неговото идејно и идеолошко значење што се изразуваше во демократизмот, левичарството, плебејскиот карактер и социјалистичките визии на движењето;

второ, во неговата национална компонента која беше концентрирана во основната цел: национална слобода и државност, рамноправност во пошироките државни заедници што се викаа различно во различни епохи: балканска федерација, јужнословенска федерација, југословенска федерација.

Ако се читаат со внимание весниците на партизанските одреди, на бригадите и дивизиите на НОВ и ПО во Македонија, ќе се види овој континуитет што се изразува со имињата на одредите, прекарите на партизанските раководители или партиските функционери, низ песните и статиите, низ симболичното определување на 2 август како ден на првото свикување на првиот македонски парламент — АСНОМ, итн,

2. Односот кон стара Југославија

Една од специфичностите на востанието во Македонија е и таа што основните народни маси не жалела за пропаста на Кралство Југославија. Односот на македонскиот народ кон трите балкански монархии што го поделија, обесправија и се обидоа да го денационализираат беше негативен, бидејќи значеа негација на неговите идеали да биде национално слободен и обединет. Двете од трите балкански монархии пропаднаа под ударите на Хитлерова Германија и нејзиниот фашистички сателит Бугарија. Ниедна од овие три монархии не беше сфатена како сопствена држава, туку како олицетворување на човечка и национална пониженост на Македонецот и на македонскиот народ.

Во оваа смисла задачата на македонските комунисти беше конредно тешка и сложена. Тие требаше да докажуваат дека се не само против фашистичкиот окупатор туку и против каква и да е мисла за обнова на старата монархофашистичка, хегемонистичка, диктаторска Југославија. И така се создаде една нерамноправна борба на убедување: македонските комунисти ја изнесуваа својата визија на една сосем нова демократска држава на рамноправни народи, народните маси имаа горко практично искуство, што траеше повеќе од две децении, за една држава на обесправени народи и граѓани лишени од елементарни права. Во нашата историографија, кога се даваат паушални оценки за временскиот приоритет на овој или оној народ во Револуцијата или за интензитетот на револуционерната активност во почетокот на окупацијата, се забораваат овие специфичности што настанале на секојдневното искуство на масите. Може да се каже дека македонските комунисти успеаја постепено да ја пренесат сопствената визија за новата држава и омразата на народот против институциите и претставниците на старата држава да не израсне во омраза против српскиот народ. Во првите денови и месеци на окупацијата, благодарјќи на влијанието и дејството на македонските комунисти, не се дозволија крвави пресметки против чиновничкиот апарат и против колонистите, туку еден однос на човечко сочувство и помош на довчерашните сограѓани што се нашле во тешка ситуација, за која тие не се одговорни. Тука го подвлекуваме влијанието на македонските комунисти, кое беше решавачко. Меѓутоа, би биле едностранни ако не ја истакнеме улогата на комунистите — Срби и Црногорци и други, расеани како учители, геометри, агрономи, итн. по сите катчиња на Македонија, кои со своето дејство, со својот живот и личен пример, со своите идеи, создаваа една друга претстава за српскиот и црногорскиот народ, различна од онаа што ја создаваа хегемонијата и апаратот на насиллие на државата.

Меѓутоа, од човечкиот однос спрема бегалците, до една нова претстава за една Југославија која постои само во главите на комунистите како визија, различна од она што постоеше како

реалност и создаваше тврди претстави при обичниот македонски човек, патот беше долг и сложен. Кога македонските комунисти ја изнесуваа својата визија за утрешна Југославија, слушателите — патриоти обично одговараа: „Убаво ќе биде ако така излезе. Само ни е страв пак да не ве излажат.“ Овој стереотипен коментар и присутно сомневање се среќаваше во секое катче на Македонија. Меѓутоа, штом се преминеше од горки политички медитации и историски реминисценции кон политичка акција, т.е. кон вооружена борба, исчезнуваа сомненија и растеше самоувереноста: „Не, никој не може да нè излаже; гаранција е нашата оправдана цел, нашата волја да се бориме за неа, нашата готовност на жртви и нашето оружје.“

Борбата на другите народи на Југославија и сознанието дека на чело на оваа борба се комунистите — извршија вонредно влијание во брзото исчезнување на сомненијата и во разраснувањето на востанието. Општиот тек на Револуцијата во Југославија ја олесни задачата на македонските комунисти. Тие и во новите, револуционерни услови се покажаа како единствена сила способна да го поведе македонскиот народ во сеопшто востание против окупаторот и да го доведе до слобода, социјална, човечка, национална.

3. Комунистите — раководна сила во национално-ослободителното движење во Македонија

Националноослободителното движење постоело како реален општествено-историски факт од деведесеттите години на минатиот век и порано, само што бележало повремени падови и растежи, привидно исчезнување и повторно манифестирање. Ова движење постоело потенцијално и меѓу двете светски војни. Во Вардарска Македонија влијанието на Комунистичката партија во ова движење беше во првата деценија на постоењето на Кралство Југославија незначително и спорадично. Тоа е период во кој КПЈ минуваше низ ред заблуди и неразбирање за националното движење и за нејзината улога во него. Заблудите на Сима Марковиќ по националното прашање оставија длабоки траги во политичкото однесување и оценки на комунистите во Македонија. Меѓутоа, во втората деценија во КПЈ се стигна до едно марксистичко-ленинистичко становиште спрема националното прашање. Сега патот за освојување на националноослободителното движење беше отворен. Не помина долго време и македонските комунисти станаа **доминатна сила** во ова движење. Ова е исто така една специфичност македонска, која донекаде прилега на ситуацијата во Црна Гора, а се разликува од таа во Хрватска и Словенија. Кои се причините што комунистите станаа раководна сила во ослободителното движење во Македонија? Ќе спомнеме некои од нив.

Во стара Југославија немаше граѓанска политичка партија што беше готова да го третира македонскиот народ како одделна нација, уште помалку како рамноправна нација. Од Радикалната и Демократската партија, преку Земјоделската до Социјалдемократската и онаа на Драгољуб Јовановиќ — сите овие партии, разединети меѓу себе по низа прашања, беа единствени во мислата, желбата и целта: македонскиот народ треба национално да се асимилира — србизира. Хрватската селска партија пројавуваше извесен интерес за македонското ослободително движење само дотолку доколку може да служи како дополнителен елемент за притисок на великосрпската хегемонија, но не во таа мера да се воспостави извесна соработка или акционо спогодување. Словенечката људска странка на Корошец не пројави никогаш никаков интерес за Македонија: српскохрватските разидувања ѝ беа достатни за да добива определени концесии. Ваков однос на граѓанските партии кон македонскиот народ создаде една општа недоверба кон овие импортирани партии. Граѓаните апстинираа или гласаа за оваа или онаа партија, но никоја од нив не оставаше никаква трага, не ја смалуваше недовербата, не предизвикуваше дележ на народот.

Од друга страна во македонското општество не се создаде сериозна раководна сила од редовите на домашната буржоазија. Повоената студентска младина од 1918 до 1928 година пливаше во националистички води, се инспирираше од методите и идеите и се стимулираше со финансиските средства на задграничните ултрареакционери од типот на Александров, Протугеров и Михајлов што се претворија во црностотинашки егзекутори на реакционерните софиски влади. Оваа младина не научи ништо од изменетите времиња. Таа не веруваше во силата на народните маси, таа веруваше во лидерство, ја предеше и распредуваше во дискусиите светската политика и сè очекуваше од меѓудржавните конфликти на Балканот и во Европа. Оваа националистичка младина ја беше заборавила одамна програмата на Гоце Делчев, Горче Петров, Даме Груев, не ѝ паѓаше на ум да изработи нова програма, немаше модерни идеи, ни современи методи за дејство, приспособени кон новите услови. Како што е познато, таа се самоликвидира идејно, морално и политички на процесот на ММТРО во Скопје во 1928 година. Очигледно, македонската буржоазија се покажа неспособна да стане раководна политичка сила на македонскиот народ.

На југословенската политичка сцена остануваше само една организирана сила способна да ги привлече македонските маси и да ги разбуди во нив револуционерните енергии, да всади нови методи на борба, да му отвори нови патишта во светот на идеите, да го поврзе со другите револуционерни сили во Југославија, да го извлече од изолираноста националното движење, да го направи во југословенски и светски размери признато револуционерното движење. Тоа беше Комунистичката партија на Југославија. И

покрај почетните слабости, КПЈ не беше обрменета со хегемонистички заблуди, немаше никаков респект кон буржоаските институции, беше живо заинтересирана да ги вклучи во општиот револуционерен поток и револуционерните потенцији на национално-ослободителните движења. Во триесеттите години КПЈ изработи таква национална програма што можеше да ги задоволи есенцијалните барања на национално-ослободителното движење. Патот за дејството на КПЈ беше веќе сред македонските маси отворен, тој беше широк и јасен и предизвика вистински полет на револуционерните сили што се манифестираше низ континуитетот на покраинското раководство (и покрај честите провали), во отпорноста на околските партиски организации во главните градови на Македонија, во образувањето, дејството и ширината на МАНАПО, во многубројните и главно успешни тарифни барања и штрајкачки акции, во општиот револуционерен полет на масите во годините пред Втората светска војна. На тој начин комунистите станаа единствена организирана политичка сила на македонскиот народ во предвечерјето на војната.

4. Слободна и обединета Македонија

Ако се читаат со внимание извештаите на претставниците на ЦК КПЈ во Македонија, ќе се забележи дека расположението на востанатите маси и народот воопшто се изразуваше постојано со две цели: ослободување и обединување на македонскиот народ. Делегатите гледаа на идејата за обединување на македонскиот народ со симпатии. Не може, сепак, да се каже дека тие ги разбираа историските корени и интензитетот на желбата за обединување. Од друга страна, меѓу револуционерните македонски маси и македонските комунисти немаше разлика во однос на легитимноста, оправданоста, правото за обединување. Сепак, постоеше во нешто разлика: обичниот борец размислуваше во категории: „морално — неморално“, „праведно — неправедно“, „Секој народ има право на самоопределување“ итн. Комунистите мораа да мислат не само политички исправно туку реалистички и одговорно и да знаат кои задачи можат да бидат исполнети во дадено време при даден однос на силите, а кои не можат да бидат исполнети. Меѓутоа, нашата задача во овој труд не е да покажеме какви беа политиката, тактиката и стратегијата на револуционерното раководство во Македонија, туку какви беа објективните околности во кои спаѓаат и политичките барања, ако нив ги изразува еден дигнат на оружје народ.

5. Распоред на силите

Во првите седмици и месеци на окупацијата, распоредот на општествените сили на македонската политичка сцена се приспособуваше постепено кон новите услови и најпосле добива троен

состав. Едната општествена сила беше Комунистичката партија на Југославија со своето директно влијание врз работничката класа и особено нејзиниот класносвесен и политички активен дел, со своите приврженици и симпатизери во мнозинството македонски интелектуалци и со значителното влијание врз работните маси од село и од град. Политичкото влијание сега требаше да се испита и испроба во нови, револуционерни услови.

Втората сила беше окупаторската власт претставена од бугарската војска, полиција и администрација, што дојде во Македонија заедно со хитлеровската војска. Бугарската окупаторска власт имаше инструкции да се однесува во Македонија не како тоа што беше — окупаторска сила, туку како тоа што не беше — „ослободителна“ власт. Инструкциите не помагаа. Окупаторскиот чиновник, полицаец, војник во Македонија најдоа друг народ, македонски народ, а не она што мегаломанската пропаганда им го вбиваше во главите. Окупаторот се однесуваше со недоверба не само спрема македонскиот народ туку и спрема грст Македонци кои беа готови да му служат од убеденост. Со тоа несвесно и имплицитно, но убедливо и самиот окупатор ја призна реалноста за две нации. Бугарските власти си го доведоа целиот чиновнички апарат од Бугарија. Од раководните места до пандуските должности — сето тоа беше доверено на проверени „Блгари од старите предели“. Стручните лица можеа да добијат само подредени места во својата струка.

Третата група ја претставува еден грст постари интелектуалци кои претставуваа дел од оние студенти — националисти што беа некогаш (во 1928) судени и осудени во процесот против ММТРО во Скопје. Околу овој меѓусебно разединет грст самонаречени лидери беа се прилепиле само во некои градови уште по еден грст ситнобуржоаски елементи. Овие „водачи“ сосем ги забораваја ослободителните идеи на националното движење од времето на Илинден и во еден глас со окупаторите пееја псалми за „велика Блгарија од Охрида син до Черно Море“. Тоа беше едно самодемаскирање и еден идеен, политички, програмски раскин со македонскиот народ.

Таков беше распоредот на почетокот на окупацијата. Меѓутоа, многу брзо на македонската воено-револуционерна сцена останаа само две сили: Народно-ослободителното движење на чело со КПЈ — од една страна и окупаторската војска, полиција и власт — од друга.

Колку судирите меѓу Народноослободителното движење и неговата војска и окупаторската војска и полиција — стануваат поостри и пошироки, толку просторот на дејството на третата група стануваше потесен, а самата таа како интермедијарна, како „средничка“ група меѓу окупаторот и окупираниот народ, непотребна дури и за окупаторот. Просторот за политиканство исчезнуваше, а грстот македонски проповедници на „Велика Блгарија“

останаа без паства, обезверени, разочарани и опкружени со презирот на сопствениот народ.

Тоа беше причината што на теренот на Македонија окупаторот не успеа да создаде вооружени формации составени од Македонци за борба против Македонци, не успеа нив да ги натера на братоубиствена војна.*) Во Македонија се бореа вооружени Македонци против вооружени Бугари-окупатори, првите со фанатизам во одбрана на сопствената земја, вторите со заслепена упорност одгледувана на традиционалните грандомански претензии за хегемонија на Балканот. Првите го бранеа правото на националната слобода на сопствениот народ со оружје и крв, вторите сакаа, со оган и меч, да му го оспорат тоа право на македонскиот народ.**)

Италијанскиот окупатор во другиот дел од Македонија правеше исто така обиди за дележ на македонскиот народ со слични резултати. Во заклучок можеме да кажеме дека ни бугарскиот ни италијанскиот окупатор не успеаја да го разделат македонскиот народ, да го натераат Македонецот да се бори против Македонец, да ја претворат ослободителната војна во граѓанска, братоубиствена војна. Оваа особеност на народноослободителната војна во Македонија заслужува да се осветли од повеќе страни.

Во објаснувањето на овој феномен ќе приведеме два момента што ги сметаме особено важни.

Првиот момент е што „обичниот“ човек, т.е. масата работни луѓе од градот и селото, што ќе рече мнозинството од народот, разбра дека е на лице реалната историска шанса првпат во својата долга и тешка историја македонскиот народ да биде слободен. **Сознанието** за слободата како достапна цел одеше заедно со волјата таа цел да се достигне.

Вториот момент е што македонскиот народ разбра дека до целта ќе стигне само ако не дозволи пак да биде разделен, како што пред половина век беше разделен на егзархисти и патријаршисти, што беше една од важните причини за неговиот пораз

*) Ние не завлегуваме во обидите да се создадат контра чети за борба против Народно-ослободителната војска на Македонија, кои ги имаше на различни пунктови во различно време. Ние не ги споменавме исто така обидите на Дража Михајловиќ да создаде свои единици во Македонија кои свршија со неуспех без пушка да пукне. Историјата не е должна на желбата — а тоа беа овие обиди — да му одделува поголемо внимание отколку тие заслужуваат.

**) За историчарите (и социолозите и политиколозите) може да биде од интерес во која мера идеологијата на буржоазијата за хегемонија на Балканот ги беше зафатила масите. Ако од трите претенденти за хегемонија на Балканот се задржиме само на Бугарија, тогаш може да се каже дека идеологијата на буржоазијата за доминација на Балканот беше длабоко навлезена и во небуржоаските маси. Тоа се покажуваше не само во односот на Отечествениот фронт по македонското прашање, туку и по упорноста, со која бугарските војнички маси се бореа да ја овековечат окупацијата. Исклучоците (Дичо Петров и одделни бугарски комунисти) не го менуваат овој факт.

во национално-ослободителното движење. Македонските комунисти не запираа да го потсетуваат за тешкото историско искуство и на потребата од сенародно единство во борба против окупаторите и неговите домашни слуги, толку колку што ги имаше.

Не е без врска со оваа особеност фактот што непосредно по ослободувањето на Македонија (есента 1944 година), во овој дел на нашата поширока заедница не останаа и не се формираа вооружени одреди за борба против новата власт, иако беше јасно од првиот ден дека е таа социјалистичка и дека таква ќе си остане. Ние знаеме дека ситуацијата во другите делови на Југославија — поради други историски услови — не даваше ваква слика веднаш по истерувањето на окупаторите. Билансот и споредбата што беше направена тогаш се изразуваа на следниов начин: „Сите народи на Југославија добија многу во Народноослободителната борба: ослободувањето од социјалната потиснатост и перспективи за брз, непречен општествено-економски развоток. Македонскиот народ го доби сето тоа и уште нешто многу важно — да биде за прв пат во својата историја национално слободен и рамноправен“. При такво сознание и единство на работните луѓе на Македонија за дејство на класниот непријател просторот беше вооредно стеснет ако воопшто постоеше. Таквото чувство на македонскиот народ ја објаснува и неговата приврзаност кон југословенската заедницата на рамноправни народи во целиот новоеен период.